

LA TROBADA DE LA TEORIA DE LA DESCONSTRUCCIÓ I L'HIPERTEXT: CAP A UNA GRAMATOLOGIA HIPERTEXTUAL

Rocío Rueda Ortiz
Universidad Central de Colombia

Aquest article neix del supòsit que les tecnologies de l'hipertext transformen radicalment tant els sistemes d'accés i emmagatzematge d'informació, les pràctiques de lectura i escriptura, com les formes i mitjans d'interacció comunicativa; no obstant això, aquestes tenen un dèficit teòric que ha fet que la seva massificació caigui en versions tergiversades, ambigües i fins i tot contradictòries del que aquesta tecnologia realment pot arribar a ser dins de la nostra cultura. És per això que cal intentar construir un fonament teòric que permeti orientar el sentit de l'esmentada tecnologia i, alhora, incidir en els criteris de disseny i invenció tecnològica i pedagògica. A la primera part, es descriu la naturalesa tecnològica de l'hipertext, les seves potencialitats i algunes crítiques sobre el seu ús en el camp educatiu. A la segona part, es realitza un exercici de transferència conceptual des de la teoria de la desconstrucció de Jacques Derrida, fins al camp de les noves tecnologies de l'hipertext, enteses com a nova escriptura, com a nou llenguatge de la cultura contemporània. Finalment es presenten unes breus implicacions educatives.

Tal com ho ha plantejat Teófilo Rodríguez Neira (2000), les noves tecnologies s'han instal·lat, desenvolupat i han crescut a l'interior d'aquest potencial que ja tenia l'escriptura, destinat a fixar, recuperar, processar i transmetre la informació, però diferenciant-se qualitativament de tecnologies anteriors. Aquesta és la seva primera i fonamental revolució. Constitueixen un suport nou, un mitjà de fixació totalment diferent dels fins ara utilitzats. Incorporen recursos que no havien estat dissenyats, ni tan sols sospitats en èpoques anteriors. «El llenguatge discorre pels seus circuits, es reflecteix en el parpelleig de les pantalles electròniques, es grava en processadors diminuts, es custodia en ordinadors cada cop més potents i es distribueix mitjançant xarxes d'abast il·limitat. Als textos

els acompanyen i els succeeixen els hipertextos. Els hipertextos, etimològicament són un “excés” textual, un augment i elevació del text. Són els nous textos informàtics» (Neira, 2000, p. 4-5). No obstant això, l’hipertext se’ns presenta no només com una potenciació de les tecnologies de l’escriptura, sinó que a més modifica l’ordre de la narració, les formes i les modalitats de què pot revestir-se, els elements que l’acompanyen i el tipus de discurs que es pot desenvolupar, i es configura en una escriptura nova.

1. L’HIPERTEXT I LA (RE)INVENCIÓ DE L’ESCRITURA

La hipertextualitat, diguem-ho directament, es refereix a la possibilitat d’associar i relacionar una part de qualsevol text —sigui escrit, visual, sonor, gràfic— amb qualsevol altre text emmagatzemat de la mateixa manera. Activar un enllaç d’un hipertext, normalment significa fer clic en una paraula subratllada (o «paraula calenta», que també pot ser una icona o botó), que ordena al computador buscar una direcció amagada darrere de l’enllaç, amb text associat, sigui en el mateix document o en una altra base de dades, o en una altra web a la qual es té accés a través de la xarxa. Quan s’implementa de manera completa, l’hipertext té l’avantatge que pot abraçar grans, gairebé infinits espais de recerca.

No obstant això, moltes de les persones que es troben per primera vegada amb la noció d’hipertextualitat assumeixen que els enllaços són el factor més important de l’hipertext, sobretot en comparació amb el món de la tecnologia impresa. Emperò, els enllaços no ho fan tot, ja que aquesta creença ens faria caure fàcilment en una visió «enteractiva»¹ de la hipertextualitat. Cal no oblidar que en la producció i en l’ús d’hipertextos és fonamental l’organització no seqüencial i en xarxa de la narrativa, la polifonia de veus i mitjans en l’escriptura, i la participació activa del lector com a autor.

Des del punt de vista de George Landow (1997), la importància fonamental de l’hipertext en xarxa per a la realització del seu potencial només apareix quan se li afegeix el seu últim element clau: la capacitat per part del lector d’addicionar enllaços, comentaris o totes dues coses. «Vannevar Bush, Douglas Englebart, Ted Nelson, Andries Van Dam, coincideixen a assenyalar que, en l’hi-

1. Ens referim aquí al model que tenen alguns programaris hipertextuals, on l’usuari només ha de prémer la tecla de retorn del seu ordinador. Per oposició a aquesta «enteractivitat», la hipertextualitat planteja la «interactivitat», en què l’usuari pot addicionar informació, establir nous enllaços i comunicar-se amb altres lectors, assumint, en conseqüència, una actitud activa.

pertext, les funcions del lector es fonen amb les d'escriptor i que la divisió entre tots dos es va difuminant. La particular importància de la textualitat a la xarxa es manifesta quan la tecnologia converteix els lectors en lectors escriptors o "lecautors" —*wreader*—, ja que qualsevol contribució o canvi introduït per un lector aviat és a l'abast dels altres lectors» (Landow, 1997, p. 32). Aquesta condició per a Landow fa que l'hipertext a la xarxa tingui una característica democratitzant, atesa aquesta nova naturalesa tecnològica.

Tant si es llegeixen com a dispositius autònoms com en sistemes en xarxa, els hipertextos poden presentar dues estructures fonamentalment diferents: la primera depèn bàsicament de la del llibre lineal (o del «llibre electrònic», encara que no sigui una metàfora afortunada), i la segona, es correspon amb una organització dispersa en xarxa i amb centres múltiples, inherents a l'enllaç electrònic. Si bé la majoria de trames hipertextuals existeixen com a unitats relativament separades, en comptes de ser nodes o regions locals, dins d'un «docuvers» gegant, es poden trobar diversos gèneres, com el didàctic, de consulta, constructiu, lúdic, literari, etc. Cadascun requereix una estilística i proporciona a l'usuari una experiència diferent; per exemple, mentre la utilització d'obres de consulta com els diccionaris o les enciclopèdies hipertextuals o multimèdia impliquen sobretot funcions de recuperació d'informació i provoquen poca desorientació en el lector, certes formes d'hipertextos converteixen l'exploració, el descobriment, i fins i tot la desorientació, en elements crucials en les relacions amb l'usuari (especialment aquí situem els desenvolupaments de la denominada *hiperficció*).²

Aquesta nova naturalesa tecnològica dissol l'estabilitat fonamental que proporcionen les tecnologies impreses, i, per tant, les «noves tecnologies» no han de considerar-se simplement com a mitjans nous aplicats a obres inalterades en la seva essència (d'aquí la impropietat de la metàfora del llibre electrònic). Des del nostre punt de vista, intentar comprendre com les obres canvien en el context dels diferents règims de la informació implica, entre d'altres tasques, desenredar les relacions entre les tecnologies de la informació passades i presents i els supòsits culturals, incloent-hi les nostres nocions de literatura, de subjectivitat, teoria, coneixement, poder i propietat. També hauríem d'utilitzar diversos règims d'informació contra d'altres. És a dir, aquest nou entorn tecnològic subverteix els espais convencionals de lectura, basats en un model d'informació individual, a favor d'un model connectivista, substituint l'ordre jeràrquic dels llibres per una xarxa dinàmica, col·lectiva i reconstruïble.

2. Les novel·les hipertextuals com *Afternoon* de Michael Joyce, *Victory Garden* de Stuart Moulthrop, difuminen tots els límits i s'han convertit en paradigmàtiques d'aquest tipus de narració d'hiperficció. S'hi pot accedir des de l'adreça <http://www.eastgate/ubrown/literature/edu/html>.

Un segon aspecte problemàtic es deu al fet que tots els lectors, que trien el seu propi recorregut, llegeixen textos diferents, i en alguns casos, mai no llegeixen la totalitat de text disponible. Això també replanteja la nostra idea sobre el «domini d'un contingut». Tanmateix, és cert que mai no es pot esgotar o dominar completament cap text imprès, però almenys es pot afirmar haver-lo llegit tot o fins i tot haver-lo llegit les vegades necessàries per aconseguir la credibilitat de conèixer-lo bé. Els grans hipertextos, especialment els que es troben a la xarxa, ofereixen massa *lexies* —fragments o unitats plenes de sentit— perquè es puguin llegir en la seva totalitat. Es podria pensar llavors que la quantitat elimina la mestria i l'autoritat, ja que només es pot obtenir una mostra del text, i no dominar-lo. En particular, el crític haurà d'abandonar no només la idea de domini sinó la de text i la seva objectivitat en concret. Val a dir que aquí ens ressonen les veus de Roland Barthes i Julia Kristeva.

En efecte, veiem que moltes idees postestructuralistes que en la cultura impresa resulten particularment estranyes, pretensioses o confuses, ara tenen sentit en el món de l'hipertext, i fins i tot es normalitza la barreja i difusió dels gèneres. Quan Barthes, Gennete, Derrida i altres teòrics posen en dubte la frontera o barrera entre els textos teòrics i els literaris, les seves afirmacions s'oposen als qui consideren que les seves teories i afirmacions esmicolen el saber tradicional; no obstant això, les observacions de Barthes i de Foucault sobre la mort de l'autor, les de Derrida sobre la textualitat, les de Kristeva sobre la intertextualitat, semblen ser connaturals a l'hipertext.³

En el camp educatiu i pedagògic, les investigacions sobre l'ús de l'hipertext tenen resultats un xic contradictoris. D'una banda, en el seu caràcter més cognitiu, es considera que el principal potencial de l'hipertext és el seu sistema representacional de dominis de coneixement a través d'una xarxa (conceptual o semàntica), i de les possibles rutes d'aprenentatge dels estudiants. S'assenyalen entre d'altres punts forts: 1) el desenvolupament del pensament associatiu i relacional; 2) la integració significativa de vells i nous coneixements; 3) el creixement de l'autonomia en l'aprenent; 4) la perspectiva multidimensional i polifònica en l'aprenentatge, i 5) el desenvolupament d'habilitats de recerca, accés i emmagatzematge eficient d'informació. Aquestes potenciali-

3. De fet, podríem suggerir algunes relacions entre la naturalesa tecnològica de la hipertextualitat, el seu llenguatge i la «condició postmoderna». Característiques com la relacionabilitat i la multivocitat ens mostren, entre d'altres aspectes: 1) la connectivitat històrica de la tecnologia de l'escriptura; 2) els canvis en el desenvolupament de competències lectoescriptores, en particular sobre les idees d'autor i de narrativitat, mentre aquesta adquireix un estatus vàlid com a forma de coneixement, i 3) les possibilitats de democratització i de llibertat d'opinió.

tats s'han observat tant en l'ús d'Internet amb propòsits educatius, com en l'ús d'hipertextos didàctics per a l'aprenentatge de camps específics de coneixement.⁴

Els crítics i els menys optimistes amb els hipertextos qüestionen principalment la seva poca incidència en el desenvolupament del pensament lògic, reflexiu i abstracte. Per a ells, els joves desenvolupen una «hiperment» constantment sotmesa a la superficialitat, a la velocitat, a l'estímul visual i sonor, i que disminueix, en general, el pensament crític i les habilitats per comprendre i interpretar dades. Se li retreu el recurs a l'emotivitat, a la sensibilitat, més que a la raó, i la substitució del llenguatge conceptual pel llenguatge perceptiu, considerat més pobre no només per la disminució en el nombre de paraules, sinó pel que fa a la riquesa de significats.⁵ Entre aquests dos pols es troba avui el debat sobre l'impacte de l'hipertext en la cultura. En part, és vist com un nou àmbit de transformació cultural, gràcies a la polifonia de veus i a la ruptura de les jerarquies d'autor i lector, però també, en part, és vist com a propiciador d'una cultura de ments «superficials», no compromeses i irreflexives.

Per la nostra banda, considerem que tals contradiccions es troben en gran mesura lligades a la metàfora teòrica des de la qual s'intenta comprendre la hipertextualitat (tant la seva conceptualització, com el seu disseny i producció tecnològica), és a dir, des de la metàfora del llibre, de la racionalitat i de la representació. Recordem que l'hipertext emergeix en contraposició a l'escriptura lineal i al seu correlat, el pensament lògic. L'hipertext, en descentrar el text i possibilitar «xarxes infinites de lexies», està obrint pas a una modalitat de pensament narratiu, modalitat expressiva que invita a explorar la imatgeria, a reviu figures retòriques per seduir, persuadir i captar els públics. Més que arguments lògics i veraders, l'hipertext promou relats i narracions; més que un gran llibre sobre un camp de coneixement, l'hipertext estén ponts entre ciència, tecnologia, ficció i art.

En conseqüència, el nostre punt de partida és que la hipertextualitat no és només un producte o objecte tecnològic innovador, sinó que sobretot és un nou llenguatge que requereix que es pensi des de teories que trenquin amb els mo-

4. David JONASSEN, «Hypertext Principles for Text and Courseware Design», *Educational Psychologist*, núm. 21 (4) (1993), p. 269-292; David H. JONASSEN i Sherwood WANG, «Acquiring structural knowledge from semantically structured hypertext», *Journal of Computer-Based Instruction*, vol. 20, núm. 1 (1993), p. 1-8; Rocío RUEDA ORTIZ, *Hipertexto: Representación y aprendizaje*, Bogotá, Tecné-Funorie, 1998.

5. Robert J. CAMPBELL, «HyperMinds for Hypertimes: the demise of rational, logical thought?», *Educational Technology* (Nova Jersey), vol. 38, núm. 1 (1998), p. 24-31; G. SARTORI, *Homo Videns: La sociedad teledirigida*, Madrid, Taurus, 1998.

dels que han acompanyat les tecnologies que la van precedir i els seus correlats de linealitat, centre, fixesa, univocitat i jerarquia. I la teoria de la desconstrucció no només esquerda tals models, sinó que alhora, representa una caixa d'eines conceptual que ens permet fer un salt qualitatiu en la comprensió que fins ara s'ha tingut sobre l'hipertext en la cultura.

2. (DES)CONSTRUINT L'HIPERTEXT: CAP A UNA GRAMATOLOGIA HIPERTEXTUAL

Sens dubte, va ser la lúcida exposició de George Landow l'any 1995 en el seu llibre *El hipertexto: la convergència entre la tecnologia i la teoria crítica contemporànea*, la que va deixar assenyalades les pedres de toc per al que podria ser una fonamentació teòrica de l'hipertext, camp que era pràcticament exclusiu dels enginyers o de la tecnologia informàtica. Avui, gràcies a aquest treball, és possible trobar vies de reflexió teòrica interdisciplinària des de la filosofia, la teoria crítica literària, la semiologia i la pedagogia, entre d'altres camps. Landow en l'esmentat llibre va abordar directament alguns conceptes que podrien ser útils per pensar la «naturalesa» de l'hipertext, i ens parla sobre autors com Jacques Derrida, Roland Barthes i Julia Kristeva, entre d'altres. Doncs bé, en la nostra recerca d'aquestes fonts teòriques trobem que la teoria de la desconstrucció és un marc conceptual pertinent i potent a l'hora de comprendre el fenomen de la hipertextualitat, entesa com a escriptura, com a nou llenguatge.⁶

En poques paraules diríem que la desconstrucció assenjala la clausura de la metafísica en el pensament d'Occident i representa una resposta complexa a la varietat de moviments teòrics i filosòfics del segle XX, especialment de la fenomenologia husserliana, l'estructuralisme de Saussure, i la psicoanàlisi de Freud i Lacan. La seva tasca és la desconstrucció de la raó mateixa, ja que per a Derrida cal superar el logocentrisme que domina la cultura occidental i, en conseqüència, despullar el seu fonament. La desconstrucció interroga els pressupòsits del pensament i de les institucions; implica qüestionar el mite de la raó i el seu discurs i recuperar el que es designa negativament com la diferència, la des-

6. Tenint en compte el caràcter d'aquest article, no desenvoluparem totes les eines conceptuals que hem extret de la teoria de la desconstrucció i del llenguatge de Derrida, ni tampoc de la seva retraducció, en el que és una post(e)pedagogia en l'era de la cibercultura. En conseqüència, aquí només esbossem algunes possibilitats interpretatives que l'esmentada teoria ens aporta per comprendre les tecnologies de l'hipertext i evidenciar el seu potencial per a la transformació cultural i educativa.

raó, «allò altre», el que no es deixa sotmetre a la identitat, o el que Derrida ha denominat com la *différance*.⁷

En el cas que ens ocupa, podem dir que la desconstrucció ens assenyala, en primer lloc, la necessitat d'inventar un concepte meta, o una *arxia* de les parelles naturalesa/tècnica, cultura/tècnica, humà/màquina que en lloc d'oposar els termes, superi la dualitat jerarquitzant en què es troba la tècnica, ja que aquesta, en oposar-se a la naturalesa, a l'humà, i a la cultura, ocupa el lloc del suplement, és a dir, d'una mera extensió de l'home —de la seva força—, i de la ciència com a coneixement aplicat. En efecte, com a saber secundari se l'ha reduït als objectius, aparells, estris i màquines sense saber la seva imbricació en la cultura mateixa i en la qualitat de l'ésser humà. S'ha negat que quan usem les tècniques ens hi «metamorfosem», i generem actituds tecnòfobes envers aquestes o els atorguem un valor neutral, fet que al seu torn s'ha traduït en la no-participació ciutadana en la seva reinterpretació o en la reinvençió de nous usos.

En segon lloc, una de les crítiques de Derrida sobre les tesis logocèntriques de la teoria tradicional del signe és que sostenen que aquest unifica el caràcter heterogeni del significat i del significat. Aquí rau un punt fonamental a l'hora de buscar una nova fonamentació epistemològica de la hipertextualitat, ja que això suposa que en l'origen no hi ha unitat, o representació, o mimesi, sinó diferència. És a dir, el pressupost de partida de les tesis estructuralistes i encara constructivistes està viciat per la pretensió de veritat i d'unitat. Per això, el projecte derridià ens és útil, car aposta per anorrear o, almenys neutralitzar, el deliri d'una raó omnipotent i omniscient, que ens remet a un intent d'abolir tota forma jeràrquica, tota tirania d'una única veu. En conseqüència, les crítiques que es fan a l'hipertext pels seus múltiples sentits, o per la seva pluralitat «aberrant», com ho anomenen alguns, són fora de lloc. Si aquesta unitat de sentit no és possible en un text, molt menys ho serà en un hipertext, car no tenim un sentit últim i universal del llenguatge, sinó una multiplicitat inacabable de significats.

7. Com se sap, la lògica de la metafísica tradicional funciona a partir d'oposicions fonamentals binàries: presència/no-presència; absència/representació; cosa/imatge; dins/fora; contingut/expressió; essència/aparença; intel·ligible/sensible; abans/després; originari/derivat; naturalesa/cultura, etc., si bé Derrida nega tal joc d'oposicions. No existeix el perfecte i el modèlic, atès que —en la seva opinió— cal alliberar el significat de l'esclavitud que el lliga a un sol significat. Dit amb altres paraules: el sentit no té sentit ja que els sentits o significats són sempre canviants. El pensament de la «diferència» sorgeix per oposició al pensament de la «identitat». Genera, així, un pensament de la no-presència del ser i la veritat; i aquest plantejament convidarà Derrida a considerar la tasca filosòfica com un continu procés de desvetllament de «suplements», i utilitza de bon grat el prefix *arxi-* per designar l'estatut de les nocions desconstruïdes. Jacques DERRIDA, *De la gramatologia*, 4a edició, Mèxic, Siglo XXI, 1986.

En aquest ordre d'idees, Derrida constata que tant paraules com conceptes participen en un complex entramat històric de diferències, absències i presències diferides que, d'altra banda, mai no han arribat a donar-se en estat pur: aquest pressupost esclata en la multiplicitat hipertextual de continguts d'Internet. Enllaços que refereixen una empremta, una presència a la qual accedim fent un clic, però de la qual, alhora, difereixen, ja que és una empremta en la referència a altres múltiples textos, a altres múltiples enllaços. La conseqüència més important d'això és que la paraula plena ni ha existit ni existirà mai, ni en el text imprès, ni en l'hipertext. Per aquesta raó, Derrida assenyala la paradoxa que l'«escriptura inclou el llenguatge», paradoxa que es corporalitza en una ciència dels signes, en què només hi ha diferències i empremtes. Així doncs, el *gram* és el concepte més general en semiologia, i també ho esdevé en gramatologia. El *gram*, com a unitat bàsica, és equiparable a les *lexies* hipertextuals que trenquen la continuïtat, o la linealitat del discurs, i porten necessàriament a una doble lectura: la del fragment percebut en relació amb el seu text d'origen i la del mateix fragment incorporat a un nou conjunt, a una xarxa o a una totalitat diferent.

Doncs bé, aquest joc de referències i aquesta fragmentació impliquen per a Derrida que cap element no pot funcionar com a signe sense referir-se a altres elements que no són presents, i alhora, que tot element es constitueix sobre la base dels rastres que sobre seu han deixat els altres elements de la cadena. La total i absoluta independència semiòtica de l'escriptura (els signes escrits existeixen i actuen amb independència dels agents individuals o col·lectius —autor/lector, emissor/receptor—), però també d'una intenció significativa concreta. D'aquí, que tot signe sigui polisèmic de manera que aquesta polisèmia universal, dictada per la *différance*, és el que Derrida denomina «disseminació» i es constitueix en el teixit de traces, d'empremtes, sobre qualsevol significat, per la qual cosa mai no es pot aconseguir una simple univocitat del significat. En efecte, ja que la unitat de Derrida equival al nexa, la gramatologia és l'art i la ciència de connectar i, per tant, podem dir, que és l'art i la ciència de l'hipertext. La no-univocitat i polifonia de signes i mitjans, de lectors i escriptors, és l'escenari propi de la hipertextualitat, ara compresa sota una teoria que supera la visió de la simple acumulació i interrelació d'informació en una gran màquina electrònica, per una perspectiva que replanteja el centre mateix de com escrivim la nostra història en la cultura.

Per descomptat, una conseqüència d'aquesta «inflació del signe» i d'una gramatologia és la mort de l'autor i el naixement del lector-autor. Per a Derrida l'escriptura és llegible —reiterable— més enllà de la mort del destinatari; està constituïda, en la seva identitat de marca, per la seva iterabilitat, en l'absència d'autor o de tot subjecte empíricament determinat. Aquesta expressió d'i-

terabilitat del signe i d'absència de l'autor, veiem que representa justament el naixement d'un nou lector autor, proposat abans per Barthes i que avui adquireix un estatus més visible en la hipertextualitat. El subjecte es fragmenta, es multiplica i desapareix entre múltiples veus. Així sorgeix el (no-)subjecte d'Internet. El (no-)subjecte de la tecnologia de l'hipertext, alhora present i absent, a vegades subjecte individual, a vegades subjecte col·lectiu, i es crea una subjectivitat connectiva i de la simulació que participa o s'oculta darrere de la pantalla.

D'altra banda el concepte derridà d'intertextualitat, aquest «tot que posa el text en relació, manifesta o secreta, amb altres textos»,⁸ fa que el discurs deixi, doncs, de considerar-se en la seva singularitat per concebre's en la seva *transcendència textual*, de manera que un llibre integra un altre llibre, i aquest, un altre, en una successió infinita. Veiem que l'aproximació entre teoria literària i desenvolupament tecnològic és en aquest punt totalment explícita: la hipertextualitat objectiva la intertextualitat, de manera que aquesta idea serà el referent obligat en la literatura electrònica.⁹ Com ho ha plantejat Barthes, el text està «descentralitzat i sense tancament», és a dir, la metàfora del text és també la de la xarxa: si el text (o hipertext) s'expandeix, és sota l'efecte d'una combinatòria, una sistemàtica. Per tant, un text, gràcies a la seva capacitat d'expansió en una pluralitat de significats que sobrepassa les coordenades espaciotemporals, pot estar present no en una, sinó en diverses obres. Per això el text és capaç de posar en connexió obres diferents, separades per l'espai i pel temps, i superar els límits de la pròpia història.

8. Gérard GENETTE, *Palimpsestos: La literatura en segundo grado*, Madrid, Taurus. Citat per: Nuria VOUILLAMOZ, *Literatura e hipermedia: La irrupción de la literatura interactiva: precedentes y crítica*, Barcelona, Paidós, 2000, p. 84 i següents.

9. Nuria Vouillamoz, en el llibre referit a la nota anterior, porta justament a aquest tema l'al·lusió que moltes vegades es fa des del món de les comunicacions al conte de Borges «La Biblioteca de Babel» (1942), on Borges recrea la metàfora de l'univers com una gran biblioteca: una biblioteca de disseny arquitectònic uniforme, sostinguda sobre un nombre indefinit de galeries hexagonals invariables; una biblioteca eterna i infinita, capaç d'albergar tots els llibres, totes les possibles combinacions dels vint-i-cinc símbols ortogràfics. Viure no és res més que peregrinar: l'home passa la seva vida recurrent la perfecta estructura de la biblioteca a la recerca d'un llibre, potser el «catàleg dels catàlegs», que doni sentit a tan faraònica construcció. Inicia el seu pelegrinatge canviant d'un hexàgon a un altre, d'un llibre a un altre, perquè un llibre porta a un altre llibre, un llibre enllaça amb un altre llibre..., i així fins a l'infinit. Diríem que és un procés il·limitat en què la intertextualitat queda transcendida per anticipar la hipertextualitat. Sobre això, Eco diu que Borges havia superat la intertextualitat i havia anticipat l'era de la hipertextualitat, on no només un llibre parla sobre un altre, sinó on a més és possible accedir a un llibre des de l'interior d'un altre. Borges havia perfilat amb antelació el *word wide web*, no tant dibuixant la forma de la seva biblioteca sinó prescrivint en cada pàgina la manera de navegar-hi.

Però com es tradueix aquesta intertextualitat en l'hipertext? Nuria Vouillamoz (2000, p. 134), recuperant a Landow, ens ho descriu audaçment: «a més de la irrupció d'elements extratextuals, l'hipertext ofereix una renovació de les vies d'accés a l'obra literària en facilitar la plataforma tècnica capaç de posar en pràctica la vella idea d'intertextualitat: la lectura lineal queda substituïda per una navegació que permet establir enllaços entre diferents nuclis significatius —que poden ser elements textuais o elements multimèdia—». Això també té una retraducció en les tècniques de lectura i escriptura; és a dir, tal intertextualitat implica la generació d'estructures discursives de caràcter multilineal en què desapareixen les jerarquies, i dóna peu a un text descentralitzat. En aquest sentit, la possibilitat d'accedir i navegar fàcilment d'un node d'informació a un altre supera les limitacions de les publicacions impreses i, a diferència d'un model seqüencial de lectura, es proposa un esquema modular que interrelaciona diferents *lexies*. Aquesta ha estat una qualitat especialment ressaltada per Landow, ja que per a ell, la diferència entre un text imprès i un hipertext és que, mentre que el primer produeix un esquema de lectura jeràrquic i lineal i, en certa manera, privilegia una única veu tirànica, l'hipertext trenca tal esquema indiferenciant nivells i l'estatus entre els textos principals i secundaris, cosa que produeix una desmitificació del text i proporciona a l'usuari un àmbit d'exploració dels seus estils cognitius de lectura i escriptura. En efecte, un hipertext no pot ser un «llibre electrònic», o una còpia inalterada —a manera d'índexs electrònics— de llibres impresos a l'ordinador; aquesta és justament una de les seves majors tergiversacions. A l'hipertext li cal la participació col·lectiva dels lectors, de la polifonia de punts de vista i d'una estructura no lineal, oberta i en xarxa de lectura.

Ara bé, Derrida proposa un estil escriptural *pictoideofonogràfic* (o *fono-gramàtic*, com ho ha denominat algunes vegades), en què integra tres nivells de comunicació: imatges, jocs de llenguatge i discursos. Per als seus detractors és una subversió del llenguatge no funcional per a les convencions acadèmiques; no obstant això, nosaltres trobem que allà hi ha un fonament molt interessant en termes de coneixement productiu que ha de ser explotat. És a dir, no estem parlant d'un mètode d'anàlisi o d'un criticisme —camí que han pres molts seguidors de Derrida—, sinó més aviat d'una escriptura per a la invenció, d'una nova retòrica —i fins i tot de creativitat— que seria la base per a una nova pedagogia associada amb una nova escriptura. La gramatologia és un marc teòric dinàmic, car, com Gregory Ulmer (1985) també ha indicat, inclou desconstrucció i escriptura (entesa no només com una textualitat, sinó com una pràctica composicional/descomposicional). Tant l'una com l'altra són operacions complementàries: la gramatologia, com a extensió pràctica de la desconstrucció, i la desconstrucció com a teoria.

En conseqüència, aquesta gramatologia aplicada permet donar a la hipertextualitat un fonament teòric que no només confia de nou en les imatges (recordem que el logos en desconfia), sinó que en integrar diferents sistemes de signes, veu, imatge, text, so, vídeo, animacions, etc., estableix una nova condició de tota forma de llenguatge, alliberada de qualsevol privilegi del sentit i articulada en diferents experiències comunicatives. La hipertextualitat, des d'una perspectiva gramatològica, es converteix llavors en un producte, (en procés permanent), obert i intertextual, dotat d'un fort caràcter suplemental de llenguatge. Els fragments o *lexies*, els enllaços o nexes, les trames o trajectes de navegació i les xarxes es converteixen en una forma de textualitat en què la multiplicitat i l'ambigüitat dels significats es conserven desperts com a expressió de la inabastable perplexitat, confusió i complexitat de la cultura contemporània. Aquesta gramatologia anuncia, doncs, el naixement d'una nova escriptura, d'una escriptura hipertextual que hauria de brindar no només al llenguatge i a les seves àrees correlacionades, sinó en general a les ciències humanes, una resposta interdisciplinària o transdisciplinària en relació amb l'era de les tecnologies de la informació que estem vivint.

En la hipertextualitat, allò marginal es converteix en central, el centre en marge, tots els signes comparteixen un únic territori electrònic i virtual. No és estrany que per a moltes persones la navegació per Internet generi certa sensació de desorientació, d'ambigüitat o de caos, ja que sempre és possible un camí altern o paral·lel. Fa molt temps que ens trobem sota la lògica del llibre, de les seves jerarquies, de la seva linealitat; trencar amb tal estructura ens obliga a descentrar-nos i a transitar per territoris on la imatge, els sons, els textos competeixen, es complementen, i es contraposen. En qualsevol cas, aquest nou tipus de lectura i escriptura resulta propici per a l'exercici o pràctica deconstruïda de la «doble sessió», o de la «inversió i neutralització», car en la hipertextualitat plena, aquella que flueix a Internet, no només comptem amb l'accés a bases de dades especialitzades i relacionades, sinó que podem, en qualsevol moment, confrontar significats (origen, història, context de significació, idioma, etc.) a través de les opcions d'hipervincles, que fan possible exercir una doble sessió sobre qualsevol significat. És més, es poden establir contactes amb altres veus provinents d'altres contextos que ens permetin confrontar les nostres idees, els nostres conceptes, les nostres teories sobre fenòmens d'estudi (a través de *xats* o fòrums de discussió), i fer emergir nous sentits ocults, silenciatos o desconeguts. Ara bé, aquesta acció/inversió no es realitza per si sola; tal com s'usen actualment els hipertextos, aquests són més o menys una imitació, tot i que més eficient, de la màquina d'escriure. Per tant, veiem que l'exercici d'una estratègia deconstruïda (una doble sessió), requereix ser part d'una estratègia didàctica i, anant més lluny, diríem que d'una pràctica educativa crítica.

En síntesi, direm que aquesta gramatologia aplicada, o hipertextualitat, se sustentaria en una teoria la unitat de la qual és el *gram* (equiparable a la *lexia* de Barthes), i en què cada element de llenguatge (text, imatge, so, animació, etc.) funcionaria com a suplement. No hi ha centre ni privilegi d'una única veu. L'arxivescriptura es tradueix, llavors, en una potència de textualitat, sempre escindida, la pràctica gramatològica, hipertextual de la qual serà la descomposició de *lexies* o unitats de sentit, i la seva (re)composició i multiplicació en axials o branques de xarxes de significats. Així mateix, aquesta gramatologia transita cap a una modalitat de pensament narratiu, fins i tot de ficció, que trastoca les fronteres no només d'espai i temps, sinó de camps de saber, discursos i públics.

3. UNA POSTILLA PEDAGÒGICA

A l'apartat anterior indiquem algunes aplicacions de la teoria de Derrida al camp de la hipertextualitat, transferència que té un doble caràcter teòric i pràctic en el disseny tecnològic i pedagògic d'hipertextos, per la qual cosa aquí no volem insistir en això i més aviat ens interessa ressaltar un nou punt de l'aportació derridiana al camp educatiu, el qual té a veure amb la posada en evidència de tot allò que la cultura ha satanitzat, oblidat, exclòs, marginat i, fins i tot, eliminat; és a dir, «allò altre» de la raó.

Doncs bé, les tecnologies de la hipertextualitat, en no operar centres ni jerarquies, en no tenir un discurs hegemònic —almenys fàcilment identificable— i restriccions d'accés i navegació (encara que ja s'han iniciat accions de restricció per edats, temàtiques, prepagaments, etc.), són un entorn no només d'exploració identitària perquè els qui hi accedeixin puguin «jugar» a «ser altres» —o a provar el seu ser «un altre»—, sinó que tant si ens agrada com si no, ho aprovem o no, són un àmbit en el qual és possible que les minories s'expressin, encara que aquestes minories comprenguin des de *skinheads* fins a grups indígenes llatinoamericans advocant per la seva supervivència. És a dir, la hipertextualitat disposa que l'individu es faci visible, i s'expressi aquest «un altre» que el projecte modern va excloure per diferent (rar, estrany o inferior). No hi ha una identitat última a la qual aspirar, o un model al qual imitar, puix que aquesta es dispersa en identitats minoritàries que ara s'escriuen i (re)inscriuen en l'hipertext.

En conseqüència, la qualitat heterofònica o de multiplicitat de veus i textos de la hipertextualitat requereix justament la diferència; és a dir, no hi ha una reducció a una sola identitat, sinó que ens trobem davant el desplegament de subjectivitats, de diferències, de minories. Ara bé, l'obertura a aquests «altres»

de la raó, a aquestes múltiples identitats, és la condició pròpia de la subjectivitat virtual, de la subjectivitat que es desplega en el territori hipertextual. Hi ha sobretot simulacions, exploracions del jo, que busquen un reconeixement individual o col·lectiu, en minoria o en els marges. Tant és així que per a Landow, per exemple, la hipertextualitat és un entorn comunicatiu en què es pot exercir una nova *politeia*, on es pot aspirar a una cultura molt més democràtica i democratitzant. Derrida considera que és urgent una perspectiva politicocientíficotecnològica sobre les tecnologies de la informació. Per nosaltres, sens dubte, l'hipertext no pot ser considerat només com un dispositiu tecnològic; és també un dispositiu polític, social, cultural, econòmic i educatiu que ens obliga a tenir una visió complexa de la seva inserció en la cultura.

En aquest sentit veiem que lligada a la hipertextualitat hi ha la necessitat de formació de pensament crític, car la diferència, el reconeixement de l'«altre», afavoreix la construcció de criteris per actuar amb l'entorn. De què val una educació on tots som iguals sota el supòsit de la negació dels «altres diferents»? L'altre, l'exclòs, l'eliminat perquè no s'adapta als motllos de la raó, de la llei, aquell davant el qual l'educació s'ha tapat els ulls per la seva «anormalitat», avui adquireix una presència virtual, «diferida», l'«empremta» o «fantasma» de la qual, en paraules de Derrida, és susceptible de ser escrita, de ser (des)construïda i reescrita, i reinscrita en la cultura. La recerca d'identitat i d'homogeneïtat no té cabuda en els ambients hipertextuals, no és possible trobar una presència última a la qual orientar l'esmentada acció; al contrari, una acció educativa hipertextual actua assenyalant la diferència, les oposicions de conceptes, la seva inversió i el seu possible desplaçament. Així, per exemple, la lògica que relaciona allò humà amb allò tècnic, o la ciència amb la tecnologia, o la naturalesa amb la tecnologia, o la tecnologia amb la cultura, és més aviat un eixam de paradoxes que requereixen ser desconstruïdes des de l'escola (desmuntades, desnaturalitzades, analitzades, invertides, neutralitzades), de manera que puguem assumir una actitud crítica i inventiva davant seu.

Velles i noves inquietuds sobre qui som i sobre la nostra relació amb els altres, amb «allò altre», són qüestions vitals en el quefer dels educadors. En conseqüència, assumir els reptes que les noves tecnologies ens plantegen avui representa un terreny de discussió polític i cultural molt important per deixar-lo en mans dels seus enemics o de pessimistes que més aviat invoquen una actitud passiva a l'espera de la catàstrofe, o d'aquelles visions objecte de les seves lloances, però cegues davant les desigualtats i iniquitats en què les tecnologies apareixen en diferents contextos i societats. En totes dues postures hi ha una concepció de la tècnica com un fenomen estrany al funcionament social de la vida col·lectiva. En aquest sentit veiem necessari fer dos passos simultàniament. Pot-

ser és hora de fer un pas enrere i de preguntar-nos per l'essència de les noves tecnologies; però davant la resposta estètica heideggeriana, creiem que aquesta no és suficient davant la provocació de la història, davant les desigualtats cada cop més grans entre rics i pobres, de manera que també caldrà fer un pas endavant en la generació d'una tecnodemocràcia.

Per acabar, tornem a l'inici, al nostre punt de partida. Reconèixer que la tecnologia és un motor que penetra tots els àmbits de l'activitat humana, que és present en els canvis culturals i socioeconòmics, és tan necessari com reconèixer la importància de la recerca d'identitat en el curs d'aquesta nova història. Cap a on anem, com estem «navegant» per aquest vell-nou territori, quins són els nostres instruments, quins són els mapes, com participem en la seva construcció, com ens estem transformant i reapropiant de les tecnologies són preguntes que els educadors i, en general, els treballadors de la cultura hem de fer-nos. Cal ser optimistes en aquesta època de crisi, de trànsit, però per això mateix, d'oportunitat on nous símbols culturals i significats poden emergir. El debat de la tecnodemocràcia hauria d'abordar-se avui des de la desconstrucció de la tecnociència, del que aquesta significa i dels «seus altres», les seves alteritats com l'ecologia, la defensa del medi ambient, l'ètica, per exemple. Qualsevol decisió tècnica redunda en una organització social. Els poders construeixen noves xarxes socio-tècniques amb la finalitat de construir els punts de pas obligats en el si d'aquestes xarxes. Els nostres ciutadans haurien d'estar formats amb les habilitats i competències que aquest nou entorn tecnològic exigeix i tenir vot en aquestes transformacions. Més encara, aquesta relativa obertura ha d'oferir l'oportunitat per interrogar-nos sobre la cultura que volem construir. Com es veu, es tracta d'una pedagogia que actua als marges, en la desconstrucció i la (re)construcció de subjectes i sabers.

BIBLIOGRAFIA

- BARTHES, Roland. *Elementos de semiología*. Madrid: Alberto Corazón, 1971.
- DERRIDA, Jacques. *De la gramatología*. 4a. ed. Mèxic: Siglo XXI, 1986.
- *Cómo no hablar y otros textos*. Barcelona: Proyecto A, 1997.
- *Mal de archivo: Una impresión freudiana*. Madrid: Trotta, 1997.
- *Espectros de Marx: El estado de la deuda, el trabajo del duelo y la nueva internacional*. Madrid: Trotta, 1998.
- LANDOW, George P. *Hipertexto: La convergencia entre la teoría crítica contemporánea y la tecnología*. Barcelona: Paidós, 1995.
- *Teoría del hipertexto*. Barcelona: Paidós, 1997.

- LÉVY, Pierre. «Sobre la cibercultura». *Revista de Occidente*, núm. 206 (1998), p. 13 i següents.
- *¿Qué es lo virtual?* Barcelona: Paidós, 1999.
- RODRÍGUEZ NEIRA, T. «Textos e hipertextos». *Aula Abierta*, núm. 75 (juny 2000), p. 3-26.
- ULMER, Gregory L. *Applied grammatology: Post(e)-pedagogy from Jacques Derrida to Joseph Beuys*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985.
- VOUILLAMOZ, Nuria. *Literatura e hipermedia: La irrupción de la literatura interactiva: precedentes y crítica*. Barcelona: Paidós, 2000.